

**ОСОБЛИВОСТІ АВАНТЮРНО-ПРИГОДНИЦЬКОГО
СЮЖЕТУ У ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ
В. ВИННИЧЕНКА «ЛЕПРОЗОРІЙ», «НОВА ЗАПОВІДЬ»**

Стаття присвячена дослідженню особливостей авантюрно-пригодницького сюжету у детективних романах В. Винниченка муженського циклу «Лепрозорій», «Нова заповідь».

Ключові слова: роман, сюжет, детективний, авантюрний, пригодницький.

В статье исследуются особенности авантюрно-приключенческого сюжета в детективных романах В. Винниченко муженского цикла «Лепрозорий», «Новая заповедь».

Ключевые слова: роман, сюжет, детективный, авантюрный, приключенческий.

The article is dedicated to the analyses of the peculiarities of the plot of adventure story and adventure novel in V. Vynnychenko's detectives of muzjens' cycle novels «The Leprozoriy», «The New commandment».

Key words: novel, plot, detective, adventure (story), adventure (novel).

Видатний письменник, драматург, філософ, політик, В. Винниченко залишається однією з непересічних і найсуперечливіших постатей в історії українського літературного процесу. Починаючи з 90-х років ХХ ст. епістолярій, щоденникові записи різних років і твори «муженського циклу» — періоду його еміграції й останнього періоду творчості — поповнили полиці книжкових крамниць, що зумовило появу ґрунтовних наукових досліджень різних аспектів пізньої творчості письменника-експатріанта. Зокрема, мова йде про монографію Галини Баран «Роман-пантопія В. Винниченка «Сонячна машина»: проблематика, особливості поетики», в якій розглянуто жанрову специфіку твору, міфопоетичні дослідження О. Гожики, Валентини Хархун, компаративні студії Тамари Гундорової, В. Панченка, Я. Поліщука, Галини Сиваченко, П. Федченка. Романістика Винниченка зазначеного періоду перетворилась на наріжний камінь багатьох дискусій з питань теорії літератури, зокрема — проблеми романного жанру і жанрових різновидів. Йдеться про

такі його твори, як «Сонячна машина», «Поклади золота», «Лепрозорій», «Нова заповідь», за якими закріплено жанрове визначення «детектив», позаяк в них наявна сюжетна домінанта саме цієї жанрової форми роману. В той же час детективний сюжет в пізній романістиці Винниченка муженського періоду має свої особливості, що зближує її з романістикою авантюрно-пригодницькою, соціально-психологічною, філософською, інтелектуальною. Про таке зближення зазначала Галина Баран у своєму дослідженні роману-пантопії «Сонячна машина» [1, с.10], Галина Сиваченко у монографії «Пророк не своєї вітчизни» [12, с. 61] і Ніна Бернадська у навчальному посібнику «Роман: проблеми великої епічної форми» [3, с. 81]. Досліджуючи «Сонячну машину», Галина Сиваченко зауважує, що «у Винниченка конфлікт носить пригодницько-детективний характер» [12, с. 41], авантюристка стихія дуже сильна, що можна сказати і про інші детективні романи муженського циклу.

За слушним спостереженням В. Кидалової, у сучасному літературознавстві феномен «авантюричний роман» є суперечливим: «Особливе положення цього жанру літератури та різновиду роману пояснюється тим, що вчені не дійшли згоди щодо послідовного вживання термінів на позначення цього поняття. На сьогодні вчені використовують декілька термінів: власне «авантюричний» (запропонований І. Франком), «пригодницький» (Р. Гром'як), «плутовской» (Г. Поспелов), роман «жильблязівського» типу (Наталя Вердеревська). Деякі вчені розрізняють поняття «авантюричний» та «пригодницький» романи, визначаючи обидва ці терміни як нетотожні, самостійні різновиди роману (Ніна Бернадська, О. Галич, А. Ткаченко)» [8].

Дана стаття присвячена аналізу пізньої творчості В. Винниченка, зокрема його романів муженського циклу «Лепрозорій» і «Нова заповідь».

Винниченкові твори останнього періоду — це, як правило, романи, в основі сюжету яких лежить конфлікт ідей, що цікавили автора більше, ніж люди. Про це пише Галина Сиваченко, досліджуючи «експатріантський метароман В. Винниченка». Усвідомлюючи абстрактність побудови сюжету на підґрунті такого конфлікту, Винниченко звертається саме до детективної жанрової

форми, в основі якої детективний сюжет поєднано з елементами авантюрного та пригодницького. Про вплив на творчість письменника «практики пригодницького роману, який не став поширеним в українській літературі», зауважує Ю. Ковалів [10, с. 269], наголошуючи, що саме авантюрний роман зазнав особливого розквіту у 20-ті роки, зокрема у творах Винниченка [9, с. 16].

За сюжетною концепцією жанрів І. Силант'єва [8], авантюра з її організуючим принципом випадкового зчеплення подієвих рядів та зіткнення героїв забезпечує необхідну свободу для розгортання романного сюжету, що цілком відповідає характеру оповіді у творах Винниченка. У романі «Лепрозорій» розповідь ведеться від імені Івонни Вольвен і супроводжується наскрізними елементами внутрішнього монологу, схожими на авторські ремарки: «Я гадаю, що можу розпочати мою історію від знайомства з професором Матуром. (Ох, я й забула сказати: мене попереджали, щоб я не подавала справжніх імен тих людей, яких буду описувати, бо вони можуть образитись, потягти мене до суду і за образу вимагати з мене великі гроші... Отже, я попереджаю, що всі прізвища дієвих осіб у моїй історії змінені, отже, ображатися й тягти мене до суду ніхто не має права.)» [6, с. 5]. «Випадковою» стає зустріч героїні з професором Матуром, яку пізніше її родичі назвуть великою вдачею. Сама ця зустріч описана в іронічному тоні і відбувається на фоні загадкової «місії», з якою героїня прибула до Парижу. За законами детективного жанру автор до певного часу тримає читача у невідомості і напрузі. Винниченко також використовує елемент гри у «ловлю рибки», неначе закидаючи приманку читачеві так, як це робила Івонна з чоловіками. Проквітнувши «приманку», читач згодом дізнається, що місія Івонни зовсім не така таємнича і серйозна, якою б повинна бути у детективі, — заробити гроші на трактор. Проте «випадкова» зустріч героїні роману з Матуром, низка нових знайомств і таємниць розширює тло розгортання авантюрного романного сюжету, наближуючи його до пригодницького.

Вважають, що пригодницький романний сюжет до детективного й авантюрного додає динаміки, несподіваності розгортання подій, яка саме і є властивою муженським «Сонячній машині», «Покладам золота», «Лепрозорію» й «Новій заповіді».

Пригодницький романний сюжет в романістиці муженського циклу виконує функцію каталізатора читацького зацікавлення і рецепції глибоких національних і філософських проблем, що порушуються Винниченком у зазначених романах. Після зустрічі з Матуром життя героїні «Лепрозорія» кардинально змінюється. Несподіванка за несподіванкою, які відбуваються у зв'язку з цим знайомством, збагачують подієвий ряд твору: пропозиція провести таємне анкетування, знайомство з Нуасакком, Дюртеєм, Подгорською, «викрадення», таємні зібрання-обговорення теорії «конкордизму», робота «шпигункою» в Пужеролів, Курочка... Карколомний сюжет цілком відповідає законам детективного й авантюрно-пригодницького жанру і в той же час має певні особливості, властиві Винниченковому стилю. Мова йде про «діалог ідей». Швидко розгортання подій уповільнюється і виходить за межі чисто детективного жанру за рахунок діалогів Івонни й Матура, Івонни й Бернара, Івонни й інших персонажів «Лепрозорія» — діалогів-програм філософії конкордизму з соціально-політичною спрямованістю, яким у творі відведене центральне місце, а також діалогів-застережень, діалогів-сумнівів, діалогів-припущень, діалогів-проповідей тощо. Такі діалоги розгортаються на багато сторінок, носять характер лекцій, пророцтв, настанов, заповідей і водночас є морально-етичним маніфестом. Невипадково В. Винниченко і його герої увійшли в історію літератури як пророки, а саме — «пророки не своєї вітчизни» (Г. Сиваченко). Велика кількість різних за змістом діалогів героїв Винниченкових романів створює ефект звучання «багатьох голосів» (М. Бахтін), що дає підставу говорити про романи письменника, як про поліфонічні.

В коротких інтервалах між репліками з'являються властиві Винниченкові-романісту «побіжні зауваження» щодо рухів, міміки, дій героїв, схожі за характером на драматичні ремарки. В романі вони подаються знову ж таки від імені першої особи Івонни Вольвен:

«— Що ж я маю робити, пане професоре, — я не маю за що відповідно прибратися.

Я знаю, але ви про це не клопочіться. Пані Пужероль нехай сама відповідає за форму своїх...

(Він, очевидячки, трохи не сказав: «своїх слуг»).

... своїх службовців» [6, с. 153].

Винесене в «ремарку» слово *очевидячки*, що на психологічному рівні виражає непевність, в даному випадку є маркером діалогу-припущення.

«Матур: ...Ви ж, я сподіваюсь, не будете заперечувати факту терору, насилю, кари, диктатури в Росії, в ім'я чого б вона там не проводилась. Ні?..

Як я могла заперечувати, будучи не то, що чесною, а й трохи розумною?..

Розуміється, заперечувати трудно. Але ідімо далі. Візьмімо другий пункт моралі: ставлення до самого себе. Яка в цьому пункті різниця між соціалістами та церковними релігійниками?.. Я вже, здається, мав приємність звертати Вашу увагу на те...

(Ну, зовсім як перед студентами в аудиторії!)

... які ми всі дисгармонійні, роздерті, покалічені»[6, с. 187].

Матурове «*сподіваюсь*» свідомо чи несвідомо видає його ставлення до співрозмовниці, впливає на характер діалогу, в якому герой «Лепрозорія» бере на себе роль наставника, проповідника.

Символічний підтекст має провадження діалогів як гри у побудову нового світу і створення нових людей, адже професор Матур постійно називає Івонну Євою...

В романі «Нова заповідь» сюжет будується за такою ж схемою, як і в «Лепрозорії»: детективний стрижень з елементами авантюрного й пригодницького романних сюжетів, розлогіх діалогів, «ремарок». Герої роману Панас Скиба і Гриць Савченко за наказом товариша Кашкіна вирушають у таємне відрядження до Парижа. «Двоє молодих симпатичних слов'ян-втікачів з “советського раю”» опинились у «маленькому готельчику, що пахнув мастикою, смаженою цибулею і ще чимсь...» [7, с. 12]. Їхнє знайомство з Мері і Мабель, завдання потрапити в будинок Стовера, вдалий план зі збройним замахом на життя Стовера, знайомство Петра-Віша з магнатом, пост голови охорони — типовий сюжет шпигунського і детективного романів, але на цьому Винниченко не ставить крапку.

В сукупності з діалогами Петра і Кіндрата, Жана і Жака про колектократію, таємними зустрічами й обговореннями теорії нового суспільства (як і в «Лепрозорії») це робить авторський стиль Винниченка-романіста наближеним до естетики раннього модернізму, яка поєдналась в українського автора з елементами, що пізніше з'являться в естетиці постмодернізму — грою, іронією, експериментом, колажем.

Обидва романи об'єднує наявність позасюжетних елементів: уривків зі статей, листування. У «Новій заповіді» також наявні «ремарки», що характеризують міміку, рухи, портретні описи:

«— Ну, за майбутні перемоги!

— За перемоги! — підхопили Жак і Матильда (А чиї саме, того ніхто не уточнив)» [7, с. 151].

«...Тільки стояв серед кімнати зо спущеними й відставленими від тіла руками, закривавлений, брудний, страшний.

Але коли на другий день Петро, покликаний Стовером, увійшов в його маленький кабінет, містер Стовер сидів, як раз у раз, за столом, як раз у раз, гладенько зачесаний, чистий, огородний, поважний».

«— Я виконував свій обов'язок, містере Стовере.

— Ні, Віше, ви виконували акт героїства і відданості.

І замовк, усе так само вдивляючись у Петра одним оком (а друге слабенько-слабенько визирало з-за синіх напухлих повік). Петро сумирно опустил очі собі на коліна» [7, с. 227].

«...Большевізм, або російський (російський, а не науково відомий!) комунізм... (тут Мері аж палець піднесла застережливим жестом)... такий комунізм — це стан гарячки в організмі людства» [7, с. 259].

Подібні ремарки і портретні характеристики відіграють значну роль у характеротворенні, є важливим виявом авторської свідомості в романах.

У «Новій заповіді» посилюється ігровий компонент. Мабель виступає режисером спектаклю, головну роль в якому відведено Вішеві. Героїня грає ним, як Івонна з «Лепрозорія», наче закидаючи вудочку з наперед заготовленою наживкою, але вже більш цілеспрямовано і запрограмовано на певний результат.

Під час аналізу особливостей Винниченкових романних сюжетів поза увагою не можна залишити і типологію героя. За спостереженнями Тетяни Бовсунівської, герої українсько-го пригодницького роману не вирішує проблеми добра і зла на космополітичному рівні, а лише у площині національного життя. Такими є герої Винниченкових романів «Лепрозорій» та «Нова заповідь» Івонна Вольвен і Петро-Віш з Кіндратом, для яких домінантним залишається пошук способів розв'язання національного питання.

Особливістю функціонування детективного романного сюжету у Винниченка є відкритість фіналів творів:

«Лепрозорій»: «І того ж вечора я виїхала додому, на Кот д'Азур. І ось тепер сиджу в своїй хатинці і дописую оці рядки. Потім ще раз перечитаю все батькові й братам, ми ще раз похвилюємось і вишлемо до видавництва *наш* апель. І тоді чекатимемо відгуку на нього наших ближчих і дальніх співмешканців прокажельні» [6, с. 372].

«Нова заповідь»: «Петро якийсь мент дивився на неї гостроблискучими очима, потім повільно взяв її руку й підніс її до своїх гарячих уст. І потім з легким усміхом сказав:

Якщо нас не «зліквідують», може, дещо й зробимо. Побачимо. Мабель щасливо труснула головою.

Побачимо!» [7, с. 340].

Така відкритість зберігає у собі ще одну таємницю, яких і досі багато у творчості «пророка не своєї вітчизни».

Романи Володимира Винниченка, які увійшли до мужеського циклу, є яскравим прикладом генези авторського стилю, невпинності його шукань творчої й особистісної реалізації. Детективи останнього періоду творчості письменника постають перед читачем як один із багатьох вдало завершених експериментів «пророка не своєї вітчизни» з жанровою формою та сюжетом.

Творчий задум автора втілюється у художніх творах за рахунок майстерного поєднання рис авантюрного, пригодницького і детективного сюжетів, що дозволяє привернути увагу читача, зацікавити його, «інтегрувати» у країну авторської уяви. Звернення В. Винниченка до елементів драматичного роду (монологів, діалогів, авторських ремарок), які роблять читача

співучасником подій, відкриває доступ до свідомості Винниченкових героїв, психології їх вчинків. Введення ж філософських, соціальних, політичних ідей у світ художніх творів, які, між іншим, є зразком ґрунтового аналізу тогочасної дійсності, а також напрочуд точним прогнозом майбутнього людства, служить своєрідним застереженням нащадкам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Г. Роман-пантопія Володимира Винниченка «Сонячна машина»: проблематика, особливості поетики / Г. Баран. — Дрогобич: Вимір, 2001. — 194 с.
2. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція: Монографія / Н. І. Бернадська. — К.: Академвидав, 2004. — 368 с.
3. Бернадська Н. І. Роман: проблеми великої епічної форми: [Навч. посіб.] / Н. І. Бернадська; КНУ ім. Т. Шевченка. — К.: Логос, 2007. — 114 с.
4. Бовсунівська Т. В. Основи теорії літературних жанрів: Монографія / Т. В. Бовсунівська. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. — 519 с.
5. Введение в литературоведение Литературное произведение: Основные понятия и термины: Учеб. пособие / Под ред. Л. В. Чернец. — М.: Высш. шк.; Академия, 1999. — 556 с.
6. Винниченко В. Лепрозорій: Роман / В. Винниченко; післямова Г. Сиваченко. — К.: Знання, 2011. — 382 с.
7. Винниченко В. Нова заповідь: Роман / В. Винниченко; післямова Г. Сиваченко. — К.: Знання, 2011. — 349 с.
8. Кидалова В. О Концепція авантюрного роману в українському літературознавстві // Філологічні науки. Рідна мова та література / В. О. Кидалова. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/26_NII_2009/Philologia/51885.doc.htm
9. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. Т. 1 / Ю. І. Ковалів. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 608 с.
10. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. Т. 2 / Ю. І. Ковалів. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 624 с.
11. Мошенская Л. О. Жанры приключенческой литературы. Генезис и поэтика: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.01.08./ Л. О. Мошенская. — М., 1983. — 24 с.
12. Сиваченко Г. М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський метароман Володимира Винниченка: текст і контекст / Г. М. Сиваченко. — К.: Видавничий дім Альтернатива, 2003. — 280 с.